

Humanismen som utopi: Erich Fromm

Erich Fromm var en outsider. Tysk som tvingades fly undan nazismens bödlar. Jude som inte var religiös i traditionell bemärkelse och som var antisionist. Amerikansk medborgare som bodde i Mexiko och Schweiz. Marxist som fördömdes av de renläriga marxisterna och psykoanalytiker som fördömdes av de renläriga freudianerna. Vetenskapsman som betraktades med skepsis eftersom han skrev böcker som den stora allmänheten läste och älskade.

Kanske det var utanförskapet som gav Erich Fromm en sällsynt klarsynthet om vårt samhälles vansinnigheter, om människans rädsla för äkta frihet, om vad han själv kallade "det normalas patologi". Som få har han klargjort de socialpsykologiska mekanismerna bakom fundamentalism, likriktning och medlöperi. Och som få har han lyft fram den äkta humanismen, tron på människans möjligheter att övervinna sin egen narcissism och förverkliga förnuft och kärlek. Trots allt. Detta är kanske hans mest bestående arv hundra år efter hans födelse.

Freud

Erich Fromm är främst känd som en av de mest betydande neopsykoanalytikerna, som utgick från Freuds idéer men omskapade och reviderade dem på flera punkter. Enligt Fromm var detta det riktiga sättet att förvalta arvet från Freud. En radikal och ursprungligen frigörande teori som petrifieras, som inte får kritiserars och bearbetas, blir till slut en vrångbild av sig själv. Att vara trogen en idé är att ständigt bearbeta och vidareutveckla den. Förstelning och ortodoxi är framstegets största fiender.

Fromms bidrag till psykoanalytisk teori gäller i första hand den sociala kontextens betydelse för karaktären. Freuds karaktärologi frånsåg fullständigt vilket samhälle den enskilde växte upp. Fromm var som marxist självfallet av den åsikten att samhällsförhållandena spelade en viktig roll i formandet av mänskors karaktär. I sin första och kanske mest betydande bok, *Escape from Freedom* 1941 (sv. Flykten från friheten), som med en gång gjorde honom världsberömd, applicerar han sina teorier på några konkreta fall.

Mest berömd är Fromms analys av den auktoritära personligheten, av hur den sociala karaktären hos Tysklands småborgerskap banade väg för nazismen. Mindre uppmärksammas är hans andra fallstudie i *Escape from Freedom*, den om västerländsk kapitalistisk demokrati. Lika som det protestantiska omyndigförklarandet av människan och de samhälleliga kriserna med hyperinflation och 30-talsdepression banade väg för ett underkastande under en auktoritär ideologi i Tyskland, lika effektivt främjade det västerländska samhället en flykt in i likriktning och konformitet. Den typiske amerikanen skulle alltid bete sig på ett sätt som gagnade hans möjligheter att göra sig gällande på den marknad som hela livet är och då gäller det att inte avvika utan att bete sig, tänka och leva så att man kan sälja sin personlighet.

Idag tjugo år efter Fromms död är hans tankar om den marknadsorienterade personlighetskaraktären mer aktuella än någonsin. Allt mer handlar om att kunna marknadsföra sig: i politiken gäller det att "leverera" det väljarna vill ha, i kulturlivet skall man producera det konsumenterna (och sponsorerna) gillar, de allt fler TV-kanalerna konkurrerar med billig underhållning och menlösa frågeprogram i jakten på högre tittarsiffror, t.o.m. i universitetsvärlden och inom socialtjänsten gäller det att vara så "kostnadseffektiv" som möjligt. Konformism, flexibilitet, mobilitet, individualisering, "coolness" är kännetecknen på den moderna människan för vilken marknadsorientering blivit den viktigaste principen på de flesta av livets områden.

Erich Fromm 1962

Marknadsorienteringen hindrar människan från att leva genuint. Hon är inte centrerad kring sin egen person sådan den är utan kring vilket intryck hon gör, hur hon kan hävda sig och göra sig gällande, om hon har den rätta "appealen". Denna brist på äkthet kan sedan kompenseras på olika sätt, t.ex. genom en ohöjd materialism, eller som Fromm uttryckte det, en orientering mot att "ha" framom att "vara". Kverulans över den tilltagande materialismen är inget nytt eller kreativt, men det viktiga med Fromms *To have or to be?* (1976, sv. Att ha eller att vara?) är att han i den visar hur vårt samhälle befrämjar en orientering mot att

ha på de flesta av livets områden, inte bara då det gäller materiella ägodelar.

Marx

Att Fromm inte själv kalkylerade hur han bäst skulle befrämja sin egen karriär bevisas av att han offentligt bekände sig som marxist också i McCarthy-tidens USA. FBI:s pärm om Fromm lär omfatta 600 sidor. Några trakasserier från myndigheternas sida (som förhör gällande oamerikansk verksamhet) var han dock aldrig utsatt för.

Fromm var socialist från unga år. I Marx', framför allt den unge Marx' tankar såg Fromm ett humanistiskt budskap om människans myndiggörande och befrielse. Den marxistiska ortodoxin som proklamerades i de s.k. socialistiska länderna hade han lika lite till övers för som för den psykoanalytiska ortodoxin. Fascismen och stalinismen var hans främsta exempel då det gällde att beskriva hur människan flyr friheten in i en underkastelse under en ledare eller en ideologi.

I Fromms bok *Marx's Concept of Man* (1961) ingick för första gången en engelsk översättning av den unge Marx' ekonomisk-filosofiska manuskript. Utgående från dessa betonade Fromm att Marx inte var någon rigid determinist och materialist, utan en humanistisk tänkare vars hela strävan utgick från visionen att människan skulle befrias från den alienation hon upplever i det kapitalistiska samhället. Vem som äger produktionsmedlen spelar en mindre roll för den vanlige arbetaren, det avgörande är de verkliga arbetsförhållandena, att han får uppleva att hans förmågor och möjligheter får komma till användning i ett skapande arbete som ger ett meningsfullt resultat. Socialism var för Fromm inte bara något ekonomiskt eller politiskt, utan också något kulturellt. Utbildning och fostran bör sträva till att varje individs egenart respekteras, hon bör ges förutsättningar för att i samarbete med andra ge uttryck för sina möjligheter, samhället bör ge utrymme och incitament för personlig tillväxt och kreativitet. Det kapitalistiska

samhället med sin ohämmade konkurrens och fixering vid vad som kan köpas och säljas var lika oförmöget att göra det som statsocialismen med sitt kväsande av individuella initiativ.

Gentemot statsocialismen har historien gett Fromm rätt. Männe han inte får rätt om kapitalismen också.

Moses

Erich Fromm växte upp som ortodox jude, men i 25 års ålder vände han ryggen åt judendomen. Sitt stora intresse för religion bar han dock med sig livet igenom.

Egentligen var han under hela sitt liv – och det hävdade han själv också – en djupt religiös människa, men inte i traditionell mening. Den rådande uppfattningen är att religiositet och gudstro hör samman. Den som tror på Gud är religiös, den som inte gör det är inte religiös. Fromm var av annan mening.

Det humanistiska innehållet i alla världsreligioner är att övervinna sin självcentrering och narcissism för att utveckla sin förmåga att älska – älska livet, sin medmänniska och sig själv. En ödmjuk inställning till livet, äkta omsorg om andra människor och en sund självkänsla är mål att eftersträva enligt alla religiösa lärare – om de sedan har hetat Konfucius, Buddha, Jesus eller Muhammed. En del tror sig nå dessa mål med hjälp av en högre makt, för Fromm var det genom att arbeta med sig själv och inte genom att göra sig liten inför en yttre makt som man bäst kunde nå dessa mål. Den som nått dithän är en religiös människa, oberoende av om hon tror på Gud eller ej.

Av alla religioner drogs Fromm mest till buddhismen, som i sin ursprungliga form inte räknar med någon högre makt. Fromms bestående bidrag på religionens område är hans knivskarpa analys av hur lätt ett religiöst budskap – som egentligen syftar till människans

frigörelse och tillväxt – kan förvandlas till något som omyndigförklarar människan och bidrar till att hålla henne nedtryckt. De religiösa institutionernas hierarkiska och auktoritära strukturer likasom överdriven dogmatism leder lätt till att religionens yttre skal (dogmer, ämbeten, trosbekännelser och andra skrivna formuleringar) blir det centrala framom den inre verkligheten som – och här är Fromm en god lärjunge till de kristna mystiker han älskade att läsa – egentligen är omöjlig att uttrycka i ord.

Humanismens möjlighet

Erich Fromm var en skoningslös samhällskritiker. Patriotism och nationalism såg han som uttryck för gruppnarcissism, den ekonomiska rationaliteten var för honom en dyrkan av självskheten, kärnvapenupprustningen ett bevis på supermakternas inneboende nekrofil (fixering vid död och förstörelse). Men han var också optimist.

I sin samhällsutopi *The Sane Society* (1955, sv. Ett friskare samhälle) svarar han själv på invändningen att hans idealsamhälle – som han kallar humanistisk kommunitaristisk socialism (den svenska översättningen talar om “gemenskaplig” i stället för “kommunitaristisk”) – är en ouppnåelig utopi. Att så inte är fallet bevisas, enligt Fromm, av att vissa av de förändringar han föreslår redan blivit verklighet i stor skala och av att hela hans program har förverkligats av mindre grupper. Den som hävdar att mina tankar aldrig kan bli verklighet, fortsätter han, gör det utifrån inställningen att det som aldrig existerat aldrig heller kommer att existera. Med en sådan inställningen skulle vi vara kvar i stenåldern.

Fromm betraktade vårt samhälle som sjukt och de flesta människor som avgudadyrkare, dvs. dyrkare av pengar, makt, status, ideologier m.m. Men han var ingen misantrop. Han såg och erkände också de stora framsteg som mänskligheten gjort. Det patriarkaliska systemet har utmanats och kvinnans ställning har förbättrats, auktoritarismen har

genomskådats, diskriminering p.g.a. ras och hudfärg har avvecklats (t.ex. i USA:s sydstater). Förändringar, också radikala sådana, är möjliga.

Framför allt trodde Fromm som en kämpande humanist på människans möjligheter. Det är möjligt att bearbeta sina neurotiska och narcissistiska tendenser, att utveckla sin förmåga att älska, att låta förnuftet råda. Mycket i vår tid arbetar emot detta, men för den som verkligen vill är denna väg öppen. Vägen till sig själv och därmed till medmänniskan.

Propriety of the Erich Fromm Document Center. For personal use only. Citation or publication of material prohibited without express written permission of the copyright holder.
Eigentum des Erich Fromm Dokumentationszentrums. Nutzung nur für persönliche Zwecke.
Veröffentlichungen – auch von Teilen – bedürfen der schriftlichen Erlaubnis des Rechteinhabers.

